Dil ve Edebiyat Araştırmaları | Journal of Language and Literature Studies
Sayı/Issue: 32 - Autumn 2025, 257-276
DOI: 10.30767/diledeara.1710831 | **ISSN:** 1308-5069 **E-ISSN:** 2149-0651 Araştırma Makalesi / Research Article

Polisiye Roman Modernite Hakkında Ne Söyler? Esrâr-ı Cinâyât'ta Modern Toplumun İmkân ve Çelişkileri

What Does the Detective Novel Say About Modernity? The Possibilities and Controversies of Modern Society in Esrâr-ı Cinâyât

Zeliha ÖZTÜRK*

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bilecik, Türkiye, zeliha.ozturk@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7900-4108 ROR ID: ror.org/00dzfx204

Gönderilme Tarihi / *Received Date*
31.05.2025
Kabul Tarihi / *Accepted Date*
26.08.2025
Yayım Tarihi / *Publication Date*
21.10.2025

Atıf/Citation: Öztürk, Z., Polisiye Roman Modernite Hakkında Ne Söyler? Esrâr-ı Cinâyât'ta Modern Toplumun İmkân ve Çelişkileri *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 32, 257-276 doi.org/10.30767/diledeara.1710831

Hakem Değerlendirmesi:
İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme.
Çıkar Çatışması:
Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek:
Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.
Peer-review:
Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest:
The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support:
The author declared that this study has received no financial support

Dil ve Edebiyat Araştırmaları
Dergimizde yayımlanan makaleler CC-BY-NC-ND lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Language and Literature Studies
The articles published in our journal are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.
tded.org.tr | 2025

Öz

Polisiye roman modernite ile sıkı biçimde ilişkilenmiş bir tür olarak modern topluma, insana, ona dair pratiklere ve söylemlere alan açmış bir türdür. Başlangıcından itibaren ilgiyle karşılanan türün Türk edebiyatında ilk örneği Ahmet Midhat Efendi'nin Esrâr-ı Cinâyât adlı eseri olarak kabul edilir. Kanunlara bağlı zeki bir Osmanlı zabitinin iz sürdüğü cinayetleri merkezine alan roman Osmanlı toplumunun moderniteye teması sonucu karşılaşılacak kavramlar ile sosyal endişeleri tartışır. Osman Sabri karakteriyle rasyonel, çalışkan ve kanun merkezli bir ideal tipin karşısına Kalpazan Mustafa, Hediye Hanım ve Halil Sûrî gibi kahramanlar suçu temsilen yerleşir ve bunların üzerinden modernleşmenin ürettiği ahlaki çelişkiler ve bireyselleşme talepleri açılır. Romanda gazete haberleri, mektuplar ve mahkeme sahneleri gibi metin içi araçlarla kamusal alan ve cemiyetçi bir tavır inşa edilirken, birey-toplum-devlet ilişkisinde ortaya çıkan gerilim ve uzlaşım denemeleri gözlemlenir.

Esrâr-ı Cinâyât'ta suçun etrafına kurulan meseleler modernitenin sermaye, modern toplum, akıl, kanun, kamusal alan gibi ana hatlarına uzanır. Çalışma moderniteye ilişkin bu kavramlar etrafında romanda kurulan sosyal evreni ve beraberinde doğan meseleleri, yazarın bu meselelere yönelik tutumunu ve önerisini irdelemektedir. Osmanlı toplum ve kültürü açısından yeni bir düşünsel ve toplumsal temas alanı oluşturan bu kavram dizisinin, romanda polisiye türünün anlatı olanaklarıyla nasıl ilişkilendiğini ortaya koymak çalışmanın temel hedefidir.

Anahtar Kelimeler: Esrâr-ı Cinâyât, modern toplum, kamusal alan, akıl, kanun.

Abstract

The detective novel, a genre closely tied to modernity, offers a space to explore modern society, its individuals, practices, and the discourses surrounding them. The first example of the genre, which has attracted interest since its inception in Turkish literature, is Ahmet Midhat Efendi's Esrâr-ı Cinâyât. Focusing on the murders investigated by a perspicacious Ottoman officer who subscribes to the notion of law, the novel deliberates on the concepts and social concerns that arise as Ottoman society becomes acquainted with modernity. Osman Sabri, the ideal type characterized by rationality and adherence to the law, is in opposition to the criminal, Kalpazan Mustafa, and those who encourage criminal activity. Through this opposition, the moral contradictions produced by modernization are highlighted. By employing intratextual devices such as newspaper reports and letters, the novel not only constructs a communitarian attitude but also highlights the tension and attempts at reconciliation within the individual-society-state relationship.

The issues surrounding crime in Esrâr-ı Cinâyât extend to the main lines of modernity, including capital, bourgeoisie, and the new society, reason, law, and the public sphere. The present study will analyze the social universe constructed around these concepts specific to modernity in the novel, the issues arising from them, and the author's attitude towards these issues. The main objective is to demonstrate how this cluster of concepts, which introduces a new ideational sphere to Ottoman society, is articulated through the narrative potential of the detective genre.

Keywords: Esrâr-ı Cinâyât, modern society, public sphere, reason, law.

Giriş

Roman türü, doğuşu ve varlığını modernleşmeye borçludur ve bu bakımdan yeni bir toplumun yaşam pratikleri ve bunun üzerinden üretilen söylemleri açığa çıkaran bir işlev üstlenmektedir. "Bu janrın gelişi modern devlet ve onun ekonomik sistemleri ile haklarının ve görevlerinin bilincine varan vatandaşlarının paralel gelişimine denk düşer. Roman, modern insanın siyasallaşmış öznelliğinin sergileme alanına dönüşmüş ve kamusal alanda yeni öznellik formlarının söylemsel inşasına katkıda bulundu" (Hafez, 2023, s. 208). Modern insan ve toplumun oluşum sürecine tanıklık ve eşlik eden tür bu sürecin evrelerini gözler önüne sererken yine aynı sürece ilişkin endişe, itiraz ve karşıt söylemlerini de barındırır biçimde örgütlenmiştir. Modernitenin bir yandan inşa ettiği öte yandan hızla saldırı nesnesine dönüştürerek parçaladığı modern toplum ve insana ait pratikler ve bunun yarattığı çelişkinin on dokuzuncu yüzyılda kendine özgü teknikleriyle başlıca bir türe dönüşmüş polisiyenin ortaya çıkışında önemli payı vardır (Ensari, 2022, s. 14). Polisiye roman modernitenin bir karşılaşma, çatışma ve uzlaşım alanına dönmüş ve bunu hem yapısal hem de işlevsel olarak türünün bir estetiği olarak belirlemiştir. Polisiye roman merkezine aldığı suç ögesi ve ona giden süreçlerle özellikle yeniliğin eşiğindeki toplumların hem kurmaya çalıştığı düzeni hem de bu düzenin doğuracağı korku ve endişeleri bir yansıttığı tür olmayı başarmıştır. Bu yönüyle polisiye roman sosyolojik ve politik alanlara doğru genişleyen bir türe de dönüşür. Siyasi ve sosyal kırılımların polisiye romanı canlandırdığını vurgulayan Börte Sagaster, bu türün toplumsal meseleleri tartışmak için en uygun araç olduğunu düşünür (2006, s. 143). Dinî, ahlaki, ekonomik, politik ve yine tüm bunlarla ilişkili yaşam deneyimlerinin hızla değişmeye başladığı ve mevcudun köklü bir biçimde yerinden edildiği on dokuzuncu yüzyılda çatışma ve çelişki psikokültürel bir esastır ve bu tam da modernitenin doğasıdır. Polisiye roman hem moderniteye dair çelişkiyi gözler önüne serer hem de toplumu yeni olana yaklaştırıp açarak saklı korku ve endişelerini sağaltmaya imkân verir. Bu anlamda polisiye kadim ile yeninin bir uzlaşım alanı ya da Franco Moretti'nin ifadesiyle önceki toplumsal uzlaşımların içinin boşaltılmasıdır (2005, s. 159).

Türün yapı taşlarının modernleşmenin yarattığı yeni kent anlayışının ve onun ürettiği kent sosyolojisinin dinamikleri ile olan yakın ilişkisi tarafından belirlendiği sıkça vurgulanmaktadır. Kent ve flanör ilişkisini irdeleyen Walter Benjamin kenti, toplumu ve çağı gözlemleme yeteneği bakımından polisiyenin merkezinde yer alan dedektifi flanör ile yan yana düşünür ve buna bağlı olarak dedektif romanını da modernleşme meselelerini sergileyen bir alan olarak görür (2022, s. 134). Polisiye romanın modernleşmeyi yansıtır bir biçimde sembolik değerlerle ve stereotiplerle dolu dünyası modernleşmenin yapı ve söylemlerine ulaşmanın ve onu sorgulamanın bir aracı olarak düşünülmüştür.

Modernite, kent temelli bir yaşam biçim olarak akıl ve sermaye ile ilişkilenmiştir. Bir yaşam biçimi olarak modernite kent soylu yeni topluluklar, demokrasi temelli yönetimler, sermayenin üretimi, tüketimi ve paylaşımı, yeni yaşamın ve sermayenin düzenlenişi esnasında doğan suç ve bunun için yaratılan kanun ve ceza sistemi ile şekillenir. Suçu görmenin, tanımlamanın, takip etmenin ve cezalandırmanın cazibesi modern çağda polisiye romanın doğuşu ve ilgiyle karşılanmasının başlıca nedeni olmuştur. Öte yandan tür, modernite ile ilişkili olarak zikredilen sermaye, yönetim biçimleri[1] yeni toplumsal birlikler ve insanlara da alan açması bakımından da yine aynı ilgiyle takip edilmiştir.

1 Moretti'ye göre dedektif romanı habeas corpus (yargılanma talebi ve hakkı) idealinin ifadesi olarak liberal demokrasinin değerlerini yücelten bir türdür (2005, s. 161).

Roman türünün Osmanlı modernleşmesinin meseleleri ile ilişkili bir biçimde Türk edebiyatına girişi, ilk örneklerin her zaman doğrudan ya da sembolik bir biçimde modernite ile ilişkili bir biçimde okunmasına yahut onlardan moderniteye ilişkin bir söylem çıkarma kaygısına neden olmuştur. Modernite ile ilişkisi yapısal olarak da içeriksel olarak da açık olan polisiye roman türü içinse bu daha yoğun bir biçimde gözlenmektedir. Polisiye roman türünün ilk örneği olarak kabul edilen *Esrâr-ı Cinâyât* bu bakımdan dikkatleri çekmektedir. Çalışma daha önce yoğunlukla polisiye roman türünün teknikleri bakımından ele alınmış romanın modernitenin dinamikleri olarak öne çıkan sermaye, modern toplum, kamusallık, görme-gözlem, akıl, kanun, suç gibi başlıca kavramlarca nasıl örüldüğünü ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Sosyolojik bir yaklaşımla ele alınacak çalışma söz konusu türün ve örneğin bu kavramlarla ilişkisi üzerinden Osmanlı modernleşmesine dair deneyim ve imkânlar ile buna ilişkin üretilen söyleme ulaşmayı da amaçlamaktadır.

Osmanlı Modernleşmesinde Polisiye Edebiyat ve Esrâr-ı Cinâyât

Polisiye edebiyatın temelinde Batı düşünce tarihi, yaşamı ve kurumlarında meydana gelen kırılma ve gelişimler (aydınlanma, rasyonel düşünce ve bilimsel-teknik devrim, modern kurumlar -özellikle polis teşkilatlanması, vb.) olduğu için ilk örneklerin Batı edebiyatından oluşu ve Batı dışı edebiyatlara yapılan çevirilerin ilk olarak bu örnekler oluşu şaşırtıcı karşılanmamaktadır. Kaynak olarak Batılı örneklere bağlanan polisiye edebiyat için David Selim Sayers (2015) "Batı'da yaşamayan kimse mantık yürütmedi mi? Başka yerlerde asayiş kuvvetleri yok muydu? Ve edebiyat dediğimiz şey, insan nerede varsa orada yok mu?" sorusunu sorar ve karşılık olarak "tabii ki bu üç öğe, başka yerlerde de mevcut. Ve bir araya geldiklerinde ortaya bazen polisiye çıktı. Belki Batı'daki gibi sistematik, ticari bir edebiyat türü olarak değil. Ama Batı'dan bağımsız, Batı edebiyatından etkilenmeden yazılmış polisiye örnekleri başka kültürlerde de var. Osmanlı edebiyatı da kendi polisiyesini üretti" cevabını verir ve tahminen on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısından önce yazılmış olduğunu söylediği Tıflî Hikâyeleri'nden Sansar Mustafa Hikâyesi'nin macera ile karışık bir polisiye örneği olduğuna dikkat çeker. Osmanlı'da modern anlamda polisiye edebiyatın ve dedektif romanının varlığı türün ilk örneği sayılan Batılı eser çevirileri sonrası ilk telif eser olarak 1884 yılında yazılan *Esrâr-ı Cinâyât* adlı romana demirlenir. Birçok eserinde geleneksel anlatı motiflerini Batılı bir formun içine aktarmayı tercih eden Ahmet Midhat Efendi'nin ilk polisiye roman türünü örneklerken de öncesinde yer alan bu gibi yerli macera türündeki anlatı örneklerine temas ettiğini söylemek mümkündür. Modernitenin doğasından gelen sosyal uzlaşım gayreti *Esrâr-ı Cinâyât* romanı için metinsel düzeyde de gerçekleştirilmeye çalışılan bir gayret olarak irdelenmeye açıktır.

Esrâr-ı Cinâyât romanı birbirine bağlı iki cinayet ve zeki bir Osmanlı zabiti Osman Sabri'nin bu cinayetlerin peşine düşmesi üzerine kuruludur. Osman Sabri, Öreke taşında öldürülen biri kadın üç kişi ile ardından intihar süsü verilerek öldürülmüş Halil Sûrî'nin ölümünü araştırırken bir dizi soruşturma sonucu farklı zamanlarda işlenmiş bu cinayetlerin arasında bir bağ bulur. Soruşturma Öreke Taşı'nda öldürülen Peri adlı genç kızdan çalışanı olduğu eve ve evin sahibi Hediye Hanım'a uzanır. Hediye Hanım daha önce birlikte olduğu Kalpazan Mustafa'yı sahte para yapmaya ikna etmiş, buna ikna ederken evlatlık olarak aldığı Peri'yi kullanmıştır. Öreke taşında Halil Sûrî, Peri ve beraberindekileri gören Kalpazan Mustafa Halil Sûrî'yi öldürecekken beraberindekileri, Halil Sûrî Peri'yi, Kalpazan Mustafa da bu olaydan başka bir zaman sonra planlayarak Halil Sûrî'yi öldürmüştür. Osman Sabri cinayetleri araştırırken Kalpazan Mustafa gazeteye yolladığı mektuplar aracılığıyla suçunu itiraf etmiştir. Romanın bundan sonraki kısmi yargılama ve cezalandırma

üzerine kurulur. Mahkeme sürerken Kalpazan Mustafa bir tesadüf sonucu ölür, Hediye Hanım ise sefil bir duruma düşer ve roman sonlandırılır.

Bir ilk örnek olarak farklı açılardan ele alınan roman üzerine yapılan çalışmalar bugüne dek iki ana eksende incelenmiştir. İlki *Esrâr-ı Cinâyât* 'ın bir ilk örnek olarak Batılı türdeşleri ile teknik bakımdan olan yakınlığı ve nitelikli bir polisiye örneği olup olmadığının irdelenmesidir. Berat Açıl (2006), bu açıdan romanı Tzvetan Todorov'un polisiye romanın tipolojisi üzerinden inceler. Açıl, romanın katil ile dedektifin serüvenini merak ettiren iki hikâyeli yapısını korumasına rağmen katilin bir anda kendini ele vermesi ile bir "kim yaptı / whodunit" hikâyesinden uzaklaştığını ve bu sebeple klasik bir polisiye olmaktan ziyade Osmanlı kültürüne uyarlanmış bir biçim olduğunu belirtir (2006, s. 146). Handan İnci, *Esrâr-ı Cinâyât*'ın polisiye romanın "asla başka konu ile ilgilenilmemeli" ilkesinden ayrıldığını söyleyerek bunun nedenini yazarın dönemi ile ilgili dikkatini çeken başka konuları tartışmaya yönelmesi olarak görür ve bu sebeple romanın ikincil bir okumaya tabi tutulması gerektiğini düşünür (2007, s. 136). Romana dönük incelemelerin bir bölümü de onun Osmanlı modernleşmesinin meselelerine ilişkin yönüdür. Bu anlamda eserde genel olarak gazete ve kanun fikri dikkatleri çekmiştir. Ferhat Korkmaz, romanı, yazarı Ahmet Midhat Efendi'nin gazeteci kimliği ile düşünerek bir gazeteci romanı olarak görür ve romanda gazetenin yarattığı gücü irdeler (2011, s. 1062). Eserde gazetenin kamusal bir gözetim işlevi üstlendiğine dikkat çeken Ali Kulez, eserin ve yazarın II. Abdülhamit devri hukuk reformlarını öne çıkardığı ile ilgili genel kabul ve eleştirileri derinleştirerek metinde kullanılan sahte metin (gazete haberi, mektuplar el notları vb.) tercihlerinin öne çıkarılan bu reform ve disiplini istikrarsızlaştırdığını öne sürer (2016, s. 298). Bu dikkat de metnin derininde yer eden ikili bir söylemin karşılıklı var oluşunu düşündürmektedir. Eser üzerine yapılan en ilgi çekici açıklamalar bu bakımdan onun yerli edebiyat / kültür ve Batılı epistemoloji karşısında ortaya koydukları üzerinedir. Zeynep Tüfekçioğlu (2013), *Esrâr-ı Cinâyât*'ın özellikle kanun ve yargılama kavramları üzerinden bir karşılaşma ve uzlaşım denemesini taşıdığını ortaya koyar. Buna göre "*Esrâr-ı Cinâyât*'ta Batı'nın nesnelci ve ampirik pozitivist epistemolojisini öne çıkaran polisiye Tanzimat romanının İslam epistemolojisi çerçevesindeki cemiyetçi ve alegorik mantığıyla birleşerek değişmiştir" (Tüfekçioğlu, 2013, s. 66). Bu bakımdan *Esrâr-ı Cinâyât* Batı'daki örneklerinden farklı olarak kendine özgü bir örnek ortaya koymuştur. Eseri incelemeye yönelten ise çoğunlukla bu melezlik ve kendine özgü oluş ve bunun Osmanlı modernleşmesine ilişkin söyleyecekleridir. Bu karşılaşma ve ikiliği polisiye romanın yapısında ve çeşitli katmanlarında aramak mümkündür. Polisiye romanın katil-dedektif ve cinayetin oluş hikâyesi – cinayetin çözülüş hikâyesi arasında kurulan ilişkiler *Esrâr-ı Cinâyât*'te toplumsal dönüşüme ilişkin bir gerilimi açığa vurur. Esra Melikoğlu (2022), romanın katil-dedektif ikilisi Kalpazan Mustafa ve Osman Sabri'yi modernleşmenin eşiğindeki yazardaki çelişkiyi yansıtan bir bütünün ikili kahramanları olarak görür: "Mustafa ve Osman Sabri (…) toplumsal değişimin önünü açma görevi arasında seçim yapmakta zorlanan yazarın içsel çatışmasını dışa vuran ikizlerdir" (Melikoğlu, 2022, s. 221).

Polisiye romanın ilk örneği olması bakımından, işaret edilen kimi teknik zayıflıklarına karşın roman üzerine yapılan çalışmaların bir kısmı romanı bir "ulusal alegori"[2] olarak okumayı tercih

2 Fredric Jameson, sosyolojik ve iktisadi temellere dayandırdığı üçüncü dünya edebiyatı tabirini tartışırken bu tür edebiyatlarda özel alan ile kamusal alan ayrımının Batılı edebiyatlardaki gibi gerçekleşmediğini öne sürerek bu edebiyatların zorunlu olarak alegorik ve siyasal boyutu olduğunu iddia etmiş ve bu düşüncesini de "ulusal alegori" olarak kavramlaştırmıştır (2008, s.372-373).

etmiş ve bu açıdan da zengin malzemeye sahip olduğunu belirmiştir. Jale Parla'nın Türk romanının ilk dönemine dönük "melezlik"[3] vurgusu ve melez eserlerin sunduğu imkânların göz ardı edilme durumu (2004, s. 124), *Esrâr-ı Cinâyât*'ın bir ilk örnek olarak hâlâ açıklanmaya muhtaç yönlerinin olduğunu düşündürmektedir. *Esrâr-ı Cinâyât*'ın bir edebî tür olarak polisiye romanı örneklerken yeni bir kanun anlayışını tartışmaya açmış olduğu açıktır ancak romanın suç kavramı etrafında, modernite ve modern toplumun inşasına ilişkin uzandığı yeri Osmanlı modernleşmesinin bir tarih yazımı olarak değerlendirmek mümkündür. Dedektif romanları yeni bir gerçeklik kurma çabası ve bir "tarihyazımı metaforu"dur (Somay, 2021, s. 62)**.** Bu tür romanlarda cinayetin tarihi içine yerleştiği toplum ve sosyolojinin de tarihini yansıtır. Esrarı çözen dedektifler "cinayetin tarihini/öyküsünü yazdıklarında, gerilerinde değiş(tiril)miş bir dünya bırakırlar. Artık bazı ilişkiler, bazı kurumlar eskisi gibi olamayacaktır" (Somay, 2021, s. 69). *Esrâr-ı Cinâyât*'ta modernleşmenin tarihini yazar-anlatıcı-dedektif kahraman birlikte irdeler ve oluşturur / yazarlar.

Tüm bu çerçeve üzerinden çalışma *Esrâr-ı Cinâyât*'ta suçun etrafında açılan meselelerin modernite ile olan bağlantısı üzerinden Osmanlı modernleşmesinin çehresini incelemeyi amaçlamaktadır.

Sermaye ve Tüketim

Modernite kentsoylu ekonominin ürettiği felsefi, siyasal, endüstriyel ve kültürel değerlerin toplamıdır. Modernite meta üretimi ve ticaretinden doğan sermaye ile yakın ilişkilidir ve bu sebeple modern olanın görünümleri doğrudan ya da dolaylı sermaye ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Polisiye roman da türsel olarak yine bu sosyoloji ile ilişkilendirilir. Polisiyenin doğuşunu on dokuzuncu yüzyılın getirdiği sosyo-ekonomik koşullara yaslayan Ernest Mandel'e göre türün "yükselişi kapitalizmin, yoksulluğun, suçluluğun ve burjuva toplumuna karşı ilkel toplumsal isyanın gelişmesinin özgül bir anına ve de edebiyatın evriminin özgül bir aşamasına rastlar" (2021, s. 41). Edebiyatın modernleşmesi, sermayenin gelişiminin yarattığı yeni hayat ve etrafında gelişenler -özellikle mülkiyet ve suç kavramları- ile polisiye edebiyat yan yana düşünülmüştür. Polisiye romanın ilk örneklerinde etrafında örüldüğü suçun çıkış noktası ya da onu hazırlayan süreçler sermayenin paylaşımına ve paranın üretilip tüketilişine yöneliktir ve tür bir anlamda bu süreçlere itirazı da içerir.

Romanları dışında Osmanlı modernleşmesine ilişkin makaleleri de bulunan Ahmet Midhat Efendi, *Ekonomi Politik* adlı eserinde sermaye ve tüketime ayrı başlık açar. Yazar için sermaye önemlidir ve bu üretim ve çalışma ile gerçekleşebilir. Modern hayatın temelinde tüketim vardır ve tüketim ise üretim olduğu sürece yapılabilir (Ahmed Midhat, 2005, s. 118-120). Onun hem yazarlık kimliğine hem de romanlarına yansıyan çalışma fikrinin yüceltilmesi genel anlamda modernitenin yaslandığı bir husus olmanın yanı sıra Osmanlı modernleşmesinin de başat konularından biri haline gelmiştir.[4] Ahmet Midhat Efendi bu fikri öne çıkarırken haksız kazanç ya da kazancın sorumsuzca harcanışının karşısında tavır almış, bunu romanlarında tezinin bir parçası olarak da ele almıştır. Bu sebeple paranın sahipleri ve onların hayatı yaşama biçimi Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında modernleşme meselesi ile yan yana düşündüğü bir husus olmuştur.

3 Parla, Türk romanının modern anlamda ilk örneklerinde yabancı müdahale ile yerli edebiyatın varlığının karşılaşması sonucu gerçekleşen biçimsel uzlaşıyı melezlik olarak değerlendirir ve bunu özgünlük olarak değerlendirir (2004, s. 124).

4 Melis Hafez, on dokuzuncu yüzyılda ahlak kitaplarında büyük bir artış yaşandığına ve bu eserlerin çalışmayı öne çıkaran eserler olduğuna dikkat çekerek bu tarz eserlerin artışının modernleşme ile beraber düşünülmesi gerektiğini vurgular (2023, s. 66).

Esrâr-ı Cinâyât'ta sermaye ve varlığın görünümleri ticaret, haksız kazanç ve tüketim mallarının sergilenişi ile açılır.

Romanın peşine düşülen suçlusu katil Kalpazan Mustafa'dır ancak onu sahte para yapmaya ikna ederek suça sevk eden Hediye Hanım'dır. Hediye Hanım lüks tüketimi ile dikkat çeker. Kendisi çeşitli borçlar edinerek, kimi zaman ise ödünç aldığı bazı malları geri ödemeksizin bir zenginliğe ulaşmıştır.

"Hediye Hanım ise iki bin beşyüz kuruş maaşlı bir adamın zevcesi iken, ayda on bin kuruş ile idare olunamayacak bir daire-i debdebe sahibiydi. Bir zamandan beri kocasından müfârekat dahi etmiş olduğu hâlde, debdebe ve dârâtına asla halel getirmek şöyle dursun, daha ziyade arttırmıştır. Kendisinin medyun olmadığı esnaf bulunmayıp, fakat tediyâtu bilkülliye münkatı değilse de, hakkında edilen rivayetler pek ziyade şâyân-ı dikkattir" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 300).

Hediye Hanım aşığı Kalpazan Mustafa'nın sahte para yapmadaki ustalığını görünce onu bu işe ikna etmiştir. Hediye Hanım'ın sahte para işini organize etmedeki ortağı ise tüccar Halil Sûrî'dir. İntiharı sonrası bilgi toplandığı sırada onun hakkında annesi tarafından çarşıda mağazası olduğu, kuyumculuk, emlak gibi işleri olduğu belirtilse de daha sonra Kalpazan Mustafa'nın mektuplarından onun hakkında şunlar aktarılır:

"Her nerede kıymetli bir şey çalınsa Halil Sûrî onları İstanbul'da satmak mümkün ise satar. (...) Nihayet İstanbul'da satamayacağı şeyleri Avrupa'ya gönderir. (…) Elhâsıl, Halil Sûrî umumî bir acenta olup, hiçbir para, sermaye koymaksızın bir çok paralar kazanır" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 336).

Halil Sûrî ile ilgili bunun dışında bürokraside tanıdıkları vasıtasıyla para karşılığı gayri hukuki işleri çözdüğü de bu hikâyeye eklenir. Hem Halil Sûrî hem de Hediye Hanım ticaret yoluyla olduğu gibi türlü haksızlık kazançlarla zenginleşir. Bu iki kahramanın yol açtığı, birbirine bağlanan ve "Osman Sabri'nin çözmeye çalıştığı iki cinayet vakası, Tanzimat döneminde artan rüşvetçiliği ve insan kayırmacılığıyla ticaretin genişlemesi sonucunda yükselen maddiyatçılığı ifşa eder" (Melikoğlu, 2022, s. 221).

Ahmet Midhat Efendi makalelerinde olduğu gibi romanlarında da şahsi teşebbüsü ve ticareti öne çıkarır; ancak bu çalışma ve haklı kazanç ile gerçekleşmelidir.[5] Bu sebeple romanda Hediye Hanım da Halil Sûrî de en başından olumsuz yönleriyle aktarılır. Hediye Hanım'ın suça bulaşarak elde ettiği tüm varlık romanın sonunda kaybolur. Yine Halil Sûrî de yapay bir biçimde bir aşk kıskançlığı peşinde Kalpazan Mustafa tarafından öldürülür. Buna göre mülkiyeti olumsuz örnekleyen Hediye Hanım ve Halil Sûrî de bir cinayeti işleyen kadar anlatıcının gözünde suçlu kabul edilerek yasalarla olmasa da "ilahi" bir biçimde cezalandırılır. "Mülkiyete saldırmak Osmanlı-Türk polisiye romanında neredeyse bir suç sayılmaz. Suç sayılan şey mülkiyetin nasıl elde edildiğidir. Hırsız asıl suçlu olan ve haksız mülkiyet edinen kişiyi soyarak bir adaleti sağlamaktadır" (Şahin, 2011, s. 17). Bu adalet, Kalpazan Mustafa tarafından işlenen cinayetle, Osman Sabri tarafından ise yasalar ve yargı yoluyla sağlanmış, bu sermaye bertaraf edilmiştir. Kalpazan Mustafa'nın haksız kazanç karşısında bir soylu hırsız gibi toplumsal denge için Osman Sabri ile ikiz bir rol üstlendi-

5 Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında para, ticaret ve ekonominin ele alınışı üzerine detaylı bir inceleme için; Karakartal, O. (1990). Ahmet Midhat Efendi ve Para. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

ğini söylemek mümkündür. Kalpazan Mustafa'nın katil kimliği işlevsel olarak olumludur ve bu sermaye ediniminin öyküsü, onun itirafıyla ortaya çıkar. Şahin (2017), 1884 sonrası incelediği polisiye romanlar üzerinden bu tür kahramanların mevcut toplumsal değişim karşısında bir ahlak ekonomisi ve dolaylı bir adalet yarattığını şu sözlerle ifade eder:

"(…) bu değişimde haksız kazanç karşıtı hırsızlar [katiller] toplumsal adaleti sağlayarak değişimin olumsuzluklarını yok etmeye çalışırlar ki bunun adı ahlak ekonomisidir (moral economy). Ahlak ekonomisi, pre-kapitalist toplumlarda kapitalizm ile birlikte ortaya çıkan yeni pazar anlayışına karşı olarak isyan şeklinde paternalist kültürün unsurlarını içinde barındırır" (Şahin, 2017, s. 134-135).

Bu bakımdan romanda paranın edinimi ve tüketimi Osmanlı toplumunun yaklaşan kapitalist toplum dairesine ilişkin ilk tepkisini de açık eder. Bir yandan sermayeyi öne çıkarmayı hedefleyen ve önemseyen yazar öte yandan sermayenin edinme biçimini özellikle ahlakçı bir yerden sorunsallaştıran anlatıcı ile katil ve dedektif kahramanlar bu hususta ikili bir durum sergiler.

"Polisiye romanın tarihi de bir toplumsal tarihtir, zira burjuva toplumunun -hatta meta üretiminin- tarihine ayrılmaz şekilde bağlıdır ve onun tarafından üst-belirlenmiştir" (Mandel, 2021, s. 226). Hediye Hanım ve Halil Sûrî'nin edindikleri sermaye romanda tüketim alışkanlığı ve yeni tüketim mallarının görünümüne kaynaklık eder. Türk romanında modernleşme ve Batılı yaşamı, yeni yaşam nesneleri (mobilya, giyim, ulaşım araçları vb.) ortaya çıkarır. *Esrâr-ı Cinâyât* romanında da kimi tüketim eşyaları bu anlamda öne çıkar ancak artık bu nesneler sermaye sayesinde edinilmiş olduğu sezdirilen ve suçun işlenişi ya da çözülüşü etrafında işlev üstlenen nesnelerdir. Romanda katil Kalpazan Mustafa'ya dolaylı yoldan ulaşılmasını sağlayan Öreke Taşı'nda öldürülen Peri'ye ait kıyafettir. Osman Sabri bu kıyafeti bir iz bulacağı düşüncesiyle tetkik eder, yine cinayet yerini araştırırken yemek için kullanılan çatal takımlarına ait kutuda "Bazar Anglais" yazılı bir yafta bulur. Buradan Bazar Anglais mağazasına ulaşan Osman Sabri etiketinden kıyafetin Fransız Mil Luxe modahanesinde Hediye Hanım konağı için yapıldığını öğrenir. Osman Sabri soruşturmaları sonucu kime satıldığı belli olan kıyafetten Hediye Hanım'a ulaşmayı başarmıştır. Modern zamanlarda etiketlenen bu nesneler anlamlı, sahipli, iz bırakan yaşam nesnelerine dönüşmüştür ve bu modernitenin maddeye anlam ve yücelik atfeden yönüne temas eder. Cinayete dair iz bırakan ve onu çözen, tüketim ve Batılı eşya / nesnedir. Aynı durum Halil Sûrî'nin evine ait yemek takımları üzerinden de örneklenir. Öreke Taşı'nda işlenen cinayetle Halil Sûri'nin intiharı arasındaki ilişkiden şüphelenen Osman Sabri soruşturmasında bir yemek daveti için Halil Sûri'nin, yemek takımlarını evden götürdüğünü öğrenmiştir. Bu yemek takımları cinayet yerindekilerle benzerdir ve bu eşya da iki cinayet arasındaki ilişkiyi ele veren bir nesnedir. Romanın bir başka nesnesi suçu ele vermese de şüphelilerden biri olan Hediye Hanım'ın evine girilip iz aranmasında yardımcı olan elmastır ve bu da Hediye Hanım'ın para kazanma ve tüketim tutkusuna dair bir nesnedir. Osman Sabri'yle birlikte çalışan Köse Necmi ödünç aldığı elmaslarla Hediye Hanım'ın evine girmiş, Hediye Hanım'ın elmas merakı kendisini ele vermesine sebep olmuştur. Paranın bir değer olmanın ötesinde bir metaya dönüşmesi de aynı işleve sahiptir. Para burada Kalpazan Mustafa'nın kopyalamadaki ustalığıyla bir nesne gibi ele alınır, benzerinden ayırt edilemeyecek şekilde üretilen bu paralar bir değerin karşılığı olarak değil yalnızca maddesel olarak üretilir ve bu meta tutkusunu adeta sembolleştirir. Nitekim Hediye Hanım'ın da Halil Sûri'nin de asıl tutkusu paradır ve en sonunda o da bir eşya gibi kolaylıkla alınıp, elde edilip, kullanılabilir metaya dönüşür. Tüm bu tüketim tutkusu ve bunun sonucu elde edilen eşyalar suçun izlerini taşır ve cinayetin

suçlusu Kalpazan Mustafa'yı değilse de onu suça sürükleyenleri ele verir. Osman Sabri mahir bir dedektif olarak nesnelerden iz arar, onlardan suçlulara dair bilgilere ulaşmayı başarır ve eşya romanda anlamlı bir yer kazanır.

Modern Toplum ve Burjuva

Modern toplumun oluşumu siyasi ve ekonomik birçok faktör üzerinden ele alınmakla birlikte burjuvazinin düşünce dünyası ve pratiklerine dayanmaktadır. Batı'da toplumsal dönüşümü sağlayan bu sınıf değişim ve modernleşme kavramlarıyla eşitlenmiştir. "Batı Avrupa burjuvazisi ile değişim arasındaki böylesi bir bağın Batılı olmayan toplumlarda aranması, genelde, bu toplumlarda bu tür bir burjuva sınıfının olmadığının anlaşılmasıyla sonuçlanır" (Göçek, 2023, s. 31). Osmanlı toplumunda devlet ve toplum değişirken bir burjuvazi devrimi yaşanmadığı ya da modernleşmenin böyle bir sosyoloji üzerinden gerçekleşmediği yaygın kanıdır. Osmanlı Devleti'nde devletin genel bürokrasi anlayışı ve ekonomi yönetimi klasik anlamda bir burjuvazinin oluşumuna engeldir (Mardin, 1990, s. 89). Fatma Müge Göçek, burjuvanın karşılığını bulamayan araştırmacıların modernleşme ve değişimi aramak üzere örgütlü ve rasyonel bir yapı olan devlete yöneldiklerini belirtir (2023, s. 31). Nitekim Osmanlı modernleşmesi de büyük oranda devletin öz kaynaklarıyla başlamış, modernleşmenin taşıyıcısı da bu gayretin etrafındaki birey ve topluluklar olmuştur. Osmanlı'da burjuvazinin varlığı ve oluşumunu araştıran Göçek "Osmanlı burjuvazisinin tüccar ve bürokrat sınıfı olmak üzere ikiye bölünmüş parçalı yapısı" (2023, s. 17) olduğunu ileri sürer. Bu parçalı yapı modernleşme sürecinde modernleşmenin nasıl olacağı konusundaki çelişki ve ayrılıkları da belirlemiştir.

Esrâr-ı Cinâyât romanı polisiye romanın yaslandığı modern toplum ve burjuvaziyi Osmanlı toplumunun yine kendine özgü sosyolojisi üzerinden örnekler. Modern toplum bir yandan modernitenin koyduğu katı kural ve sınırlara bağlı cemiyetçi bir anlayışı inşa ederken bir yandan bu kural ve sınırların dışında kalanların görünürlüğüne yol açar. Polisiye roman da bu cemiyetin değerlerinin sarsılma, sınırlarının aşılma riskine karşı doğar. *Esrâr-ı Cinâyât*'ın cinayet etrafında mikro bir toplumu örnekleyen kahramanları Osmanlı modernleşmesinin hangi yöne evirilmesi gerektiğine ilişkin tezi de üstlenirler. Bir suç etrafında ilişkilenen Osman Sabri, Köse Necmi, Kalpazan Mustafa, gazeteci, Mecdeddin Paşa, Hediye Hanım, Halil Sûrî ve Peri yeni hayat ve toplumun çeşitlenen yüzleri ve yönleridir. Anlatıcının tezini üstlenen Osman Sabri'nin öne çıkması kadar modern toplum ve yeni insana ilişkin kuşku ve endişeyi örnekleyen Kalpazan Mustafa, Hediye Hanım, Halil Sûrî'nin görünürlükleri modern bir edebiyata kapı aralarken anlamlıdır. Beyoğlu müstantiklerinden Osman Sabri "örnek bir vatandaşın vücut bulmuş halidir: Dürüst, çalışkan, yolsuzluk yapmayan ve en önemlisi Batılılaşmış biridir" (Tüfekçioğlu, 2013, s. 13). O, arzulanan moderniteye dair akıl ve kanun fikirlerini yürütür. Kanunları iyi bilen, haklarının farkında olan, kanuna uyulmasını ve onun uygulanmasını önemseyen Osman Sabri devletin hizmetindedir. Öte yandan suç karşısında devri için yeni ve heyecan verici bir düşünme ve akıl yürütme biçimine sahiptir. Olaylar, kişiler ve eşyalar üzerinden nedenselliğe bağlı ilişkiler kurabilen, bilimi mesleğinde kullanan devri için modernleşmeyi doğru anlayıp özümsemiş bir kahramandır ve bu yönüyle de bir stereotiptir. Fiziksel olarak çirkin olduğuna vurgu yapılan Osman Sabri bir bedenden öte akıl ve gayretten ibarettir. Romanda suçu çözmek ve suçluları kanun önüne getirmek görevini üstlenir. Amacı bozulan toplumsal düzeni sorgulamak, sorunları ortaya koyarak çözüm önerilerini bizzat eylemleri ile örneklemek, suçla neticelenen bir dizi yozlaşmayı sağaltmak ve toplumu yeniden dengeye çekmektir. Moretti, polisiyenin cemiyetçi yanına dikkat çekerek bu anlatının amacının

toplumsal düzenin en başına dönmek olduğunu düşünür (2005, s. 168). Bunun için bireyin -çoğunlukla suçla sonuçlanan- var olma çabalarının cezalandırıldığı görülür. Osman Sabri devletin kendisi ile bütünleşmiştir, öyle ki devletin yozlaşmış eski kanunları ve onun yol açtığı düzensizlikleri, suç ve suçluları sıkça eleştirir. Yeni bir kanun ve devlet düzeni için Mecdeddin Paşa'yı alt etmeyi başarmış, hatta açığa çıkardığı suçla onun hem devlet işlerinden hem de İstanbul'dan uzaklaşmasını sağlamıştır. Anlatıcının mesafesinden bu olumlu kahraman romanın sonunda suçluları bir şekilde açığa çıkarmayı başararak dengeyi sağlamış, anlatının sonunda cemiyetiyle birleşmiş, ün ve zenginlikle ödüllendirilmiştir.

"Osman Sabri Efendi ise yalnız şu hikâyemizin zeminini teşkil eden cinâyâta değil, her işte elinden geldiği kadar gayretle ez-can ü dil çalışır bir adam olduğundan, vakıa bazı kere yakası bir tahkik komisyonunun eline geçmişse de, her tahkikte, her tetkikte berîü'z-zimme olduğunu ispat eyleyerek, terfî-i rütbe ve memuriyet ede ede mesleğince en yüksek derecelere çıkmış, hem de helâlinden zengin olmuştur" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 438-439).

Osmanlı'nın Batılılaşma ve modernleşme karşısında ahlak ve çalışkanlığa tutunması, eski kültürünü çalışkanlık üzerinden onararak modernleşme fikri, tembelliğin sistemli bir biçimde olumsuzlanarak dışlanmasını getirmiştir (Hafez, 2023, s. 51). Bu modernleşme fikri özellikle İslami epistemolojiye de uygunluğu bakımından Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerini çok etkilemiştir. Türk romanının ilk örneklerinde çalışkanlık fikri ile karşıtlık kurmak bakımından kullanılan dandy tipi üzerine düşünen Hafez, "dandy ile çalışkan ikiliği ulusa kimin dahil olacağına dair sınır çizdi" (2023, s. 213) yorumunu yapar ve bu sınıra çalışkan olanın dahil edildiğine işaret eder. Osman Sabri hem İslami epistemolojinin hem de Batılı modernleşmenin kesişimini örneklemeyi başarmış, Osmanlı'nın kendine özgü "parçalı burjuvazisi"nde (Göçek, 2023) devletin modernleşme projesi içinden bürokrasiye mensup yeni bir kahraman olarak doğmuştur. O, cemiyeti ile bütünleşen, çalışkan, kanunlara bağlı ve zeki bir kahraman olarak modernleşen toplumun yarattığı insanlardan hangisinin Osmanlı kimliğine dâhil edileceğini de ortaya koymuştur.

Çalışkanlık söyleminin dışında kalanlar ise modernleşme serüveninde yeni ve farklılık formları oluşturmanın bir yolunu yaratarak çalışkanlık söyleminin reddettiği bir dizi yeni yaşam adetinin yerleşmesini sağlamıştır (Hafez, 2023, s. 213-214). Romanın söyleminin yaslandığı makul fert Osman Sabri'nin karşısına yerleşenlerin ortaya koydukları değerler ve eylemler modernitenin çelişkili öte yüzünü yansıtan yönüyle de dikkate değerdir. Buna göre Osman Sabri ile karşıt olarak var edilen kahramanlar bir dizi suç etrafında bir araya gelmiştir. Bu insanlar romanda ticaret ile uğraşır olarak tanıtılır ancak yaptıkları onaylanmaz. Sahte para, tefecilik, bürokrasiyi lehine kullanma gibi suçlara cinayetler de eklenmiş ve bu suçlar kaçınılmaz olarak gün yüzüne çıkmıştır. Kanunen suç olan bu eylemlerin yanında bu kahramanların toplumsal ve ahlaki normlara uymayan yönleri de vurgulanır. Hediye Hanım kocasını kaybettikten sonra hem Halil Sûrî hem de Kalpazan Mustafa ile ilişkisi olmuş, Mecdeddin Paşa ile de türlü çıkar ilişkisi kurmuştur. Sahte para işini organize etmek için hizmetindeki Peri ile Mustafa'nın birlikte olmasını istemiştir. Halil Sûrî bir toplantıda karısına Batılı bir konsolosun sarkıntılık etmesine şaşırmayıp yakınlık göstermeyen karısına çıkışmıştır. Kalpazan Mustafa Halil Sûrî'yi öldürme nedenlerinden birinin Müslüman bir kız olan Peri'nin Hristiyan Halil Sûrî ile serbestçe eğlenmesinden duyduğu rahatsızlık olduğunu belirtmiştir. Mecdeddin Paşa ise görevini çıkarı doğrultusunda yer yer çarpıtmış, kimi suçları örtmeye çalışmıştır. Nitekim tüm bu kahramanlar çeşitli suçlarla ve ahlaki yozluklarla birbirine bağlanmış olumsuz kahramanlardır. Bu kahramanların varlığı ve eylemleri her ne kadar II. Abdül-

hamit reformları öncesi bozulan nizamla ilişkilendirilse de yeni bir toplumun ve olumsuzlanan bir Batılılaşmanın tehlikelerini sergiliyor olarak görülebilirler (Tüfekçioğlu, 2011, s. 13). Eylemleriyle hem kanunlar hem de ahlaki normlar karşısında cemiyetçi sınırları kırarak bireyselliği talep eden ve bu sebeple suçla ilişkilendirilen kahramanlar bu değerlerden kopuşu talep ettikleri için de cezalandırılmış olurlar. Moretti "dedektif anlatısındaki ana kültürel karşıtlığın (suçlu kılığında) birey ile (dedektif kılığında) toplumsal organizma arasında olduğu" (2005, s. 165) yorumunu yapar. Bu anlatının cemiyetçi dünyasında "masumiyet norma uygunluktur, bireysellik ise suç"tur (Moretti, 2005, s. 166). Bu sebeple *Esrâr-ı Cinâyât*'ta da kahramanların bireysellik talebi suçla eşitlenir ve nihayetinde de cezalandırılır. Öte yandan bu kahramanların varlıkları, görünümleri, eylemleri her ne kadar olumsuzlansa da öteki ve alternatif yeni bir yaşamı örtülü bir biçimde edebiyata sokmaları bakımından modern edebiyata da bir yönüyle kapı aralar.

Romanın aranan suçlusu Kalpazan Mustafa yeni oluşmakta olan toplumun çelişkilerini romanda mektupları vasıtasıyla anlatır. Cinayetlerden sorumlu Kalpazan Mustafa'dır ama kimliğinin açık edilmesi ile Mustafa bir grup insan arasındaki aşk, para, bürokrasi etrafında çeşitli ilişkilerle oluşturulmaya başlanır. Kalpazan Mustafa maharetli ve saygı duyulan bir babanın oğludur ve en başından itibaren azılı bir suçlu değildir. İnsanlarla ilişkileri ve içine atıldığı koşullarla bir suçluya dönüşür ki hem romanı hem de kahramanı modern kılan bunun sergilenişidir. Katilin bulunma öyküsünden öte onu katilliğe sürükleyen koşulları öne çıkarmak romanının sosyal yönünü daha da açığa çıkarır. Bu sebeple romanda katil kadar suçu inşa etmedeki rolleri bakımından etrafına yerleşenler de önem kazanır. Polisiye romanın işleyişine uygun olarak bu insanların; "ilk bakışta hepsi eşit derecede 'suçsuz' görünümlüdür. (…) Öte yandan, yazar kurgusunu geliştirdikçe şüpheler yaygınlaşır ve dolayısıyla romanda yer alan bütün kişiler işlenen suça eşit derecede yakın görünmeye başlar" (Belge, 1998, s. 41).

Kalpazan Mustafa suça sürüklenme öyküsünü aktardıkça gazete okuyucuları ve cinayeti takip edenlerce suçluluğu hafiflerken okuyucu nezdinde bir sempati kazanır. Aynı oranda bu suçu paylaşan Hediye Hanım, Halil Sûrî ve Mecdeddin Paşa'nın suçları ise adım adım gün yüzüne çıkarılır ve bu, bireysel bir suç olmaktan uzaklaşır. Katil romanın sonunda yargılanmaya hazırlanırken tesadüfi bir ölümle "ilahi adalet"le cezalandırılır ancak içine atıldığı topluluğun suçlarını açığa çıkararak görevini tamamlar. Suçun işlenişinin ve itirafının anlatılışı "bireysel bir kirlenmeden toplumsal bir arınmaya dönüşür" (Şahbenderoğlu, 2013, s. 16). Kalpazan Mustafa modern toplumun dışardan iyi, masum, mükemmel görünümünü açar ve onu suça sürükleyenleri açık ederek bu arınmaya hizmet eder. Kendisi de salt olumsuz olarak kurgulanmayan bu kahraman Osman Sabri'nin katı sınırlarla çizilmiş ideal kahraman içeriğine rağmen işaret ettiği ve kendisinin de bizzat sergilediği çelişkilerle daha modern bir kahramandır. Bir anlamda suç romanlarında sıkça karşılaşılan, "uzlaşmaz karşıtlığın ve ikili ahlakın ikiyüzlülüğünün farkında" (Mandel, 2021, s. 37) olan ve onu bir şekilde dengeye çekmeye çalışan "iyi haydut"tur.

Mandel'e göre polisiye edebiyat "daha derinde yatan bir endişeyle, burjuva toplumunun çözmemiş olduğu ve gerçekte de çözemeyeceği, biyolojik etkilerle toplumsal sınırlamalar arasındaki bir çelişkiyle beslenmektedir" (2021, s. 39). Modern topluma dair normlar, yasalar ve bunların dayattığı sınırlar ile insan arzu ve ihtiyaçlarının yarattığı çelişki ve çatışma suçu doğurur. Hediye Hanım bunun merkezinde bir kahramandır ve neredeyse bütün suç onun üzerinden açılarak dağılır. Ahlaki özellikleri kadar fiziksel özellikleriyle de öne çıkan bu kadın 35 yaşında, yaşıtlarına nazaran çok daha genç ve dikkat çeken bir kadındır. Kalpazan Mustafa, Halil Sûrî ve Mecdeddin

Paşa'yı cazibesiyle çeşitli suçlara sürüklemiştir. Hediye Hanım suçlamaların bir parçasına dönüştüğü andan itibaren olanları iffetine gelen bir suç olarak kabul ederek karşı dava açacağını söyler. Ona göre kendisi masumdur, iftiraya maruz kalmıştır, kendisine ait olduğu ispat edilen kimi not ve mektuplara rağmen suçsuz olduğunda ısrarcıdır. Mecdeddin Paşa ise Osman Sabri'nin cinayetleri soruşturmasındaki maharetine övgüler yağdırıp kanunu yüceltmeye çalışırken sorgu Hediye Hanım'a uzanınca örtmeye çalışır. Kahramanların ikili ifadeleri ve davranışları, metinde kahramanların kendi beyanları ve birbirleriyle mektuplaşmaları yoluyla takip edilerek yalan ve gerçeği yan yana koyar. Romanda özellikle özel hayata açılmaya elverişliliği bakımından seçilen mektuplar ve notlar romanda söylemsel açıdan ikiliği kurmak açısından da kullanışlıdır. Metin sahteciliği olarak dikkat çeken ve kahramanların kendi sözünü devraldığı bu metinler romanın disiplinci bakışını istikrarsızlaştırmaya da yarar (Kulez, 2016, s. 298).

Kalpazan Mustafa bu çelişkiyi reddedip, açığa çıkarmayı denediği için dâhil olduğu topluluğun dışına itilmiştir**.** Roman Kalpazan Mustafa gibi toplumun ya da normların dışına itilen fakat modern toplumun çeşitli görünümlerine sahne olan diğer kahramanlarıyla da ilgi çekicidir. Romanın hemen başında ölümünden haber alınan Peri, "on beş, on altı yaşlarında ancak tahmin olunabilecek bir kız maktul olduğu gibi, yanında iki de erkek naaşı görülmüştür ki, kızın Müslüman olduğu tırnaklarında kına rengi bulunmasından istidlâl olunuyor. Fakat kıyafeti alafranga imiş" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 212) sözleriyle tanıtılır ve Peri'nin ikili kültürel durumu vurgulanır. Bir işret âleminde Kalpazan Mustafa'nın saldırısına uğrayan Halil Sûrî kendisi ile beraber olan Peri'yi öldürmüştür. Moretti'ye göre dedektif anlatısının altında bireyin ölümünü öne çıkaran bir kurban töreni yatar (2005, s. 168). Peri, bu suç ilişkisinde o topluluğun en zayıfı olarak hem gerçek hem de sembolik anlamda kurban edilir.

Osman Sabri ile çalışan Köse Necmi romanda dikkate değer bir başka kahramandır. Özellikle kadın kılığına girerek Hediye Hanım ve mahkemedekileri yanıltmayı başaran Köse Necmi romanda aslında fiziksel olarak erkeklik normlarına uymadığı için bunu başarabilmiştir.[6] Hem tebdil-i kıyafet ile aldatmaca hem de hadım oluşuyla halk hikâyelerinden devam eden yönü dikkatten kaçmayan bu kahramanın Kulez'e göre anlatının -toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlarını da içinde barındıran- disiplinci bakışını askıya alan, istikrarsızlaştırıcı bir görevi vardır (2016, s. 308-309). Onun bu aldatıcı performansı Hediye Hanım ve beraberindekilerin dünyasını ifşa etmeye yaradığı gibi varlığını da görünür kılar. Ömrü boyunca Osman Sabri'den ayrılmayan "Hafiye Necmi (…) Osman Sabri'nin çoluğuna çocuğuna, kadın nine olmak mevkiini tutmuştur ki, koca ak ağa vaktiyle koca karı kıyafetine lüzum görüldükçe girerken şimdi hemen ale'd-devâm, hem de muşmula gibi bir kocakarı olup kalmıştır" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 439).

Roman mutlak iyi Osman Sabri ve mutlak kötü Hediye Hanım, Halil Sûri, Mecdeddin Paşa yanında sınır dışı sayılmış bu kahramanların görünümleri üzerinden yeni Osmanlı toplumunun çeşitliliğini ve çelişkisini de vurgulama imkânı elde etmiştir.

Kamusallık ve Görmenin İmkânları

On dokuzuncu yüzyıl Batılı kent sosyolojisinin açtığı meseleler polisiye romanın da ana meselesidir ve bu bakımdan "polisiye edebiyat kent**,** cinsiyet, suç ve adalet gibi meseleleri konusu hâline getiren ve tam da bu meseleleri merkezine yerleştirdiğinden modernleşmeden bağımsız düşü-

6 Eserde Köse Necmi'nin tanıtıldığı bölümde özellikle onun sakalsız oluşu vurgulanır, sakal ve bıyık anlatıcıya göre erkeklik alâmetidir ve Köse Necmi bundan yoksundur (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 235).

nülemez" (Şahin, 2017, s. 9). Kent yaşamının sanayileşmenin de etkisiyle genişleyen sınırlarının dolaylı olarak yarattığı suç ve modern toplumun bundan duyduğu endişe, suç olgusunu merkezine taşıyıp tartışan türü biçimlendirmiştir. Polisiye romanın bu endişeyi giderme biçimi, suçun ve beraberinde taşıdığı esrarın açığa çıkarılmasıdır. Esrar ve onun ortaya çıkarılma eylemi bir yönüyle modern toplumun ne olduğunun tartışılması ve anlaşılması pratiğidir. Modernite toplumsal olanı merkeze çekip tartışmaya açması ile onu açarak görünür kılar ve bu noktada katılımcılarının ve meselelerinin farklılaştığı yeni bir kamusal alan fikri yaratılır. Kamusal alan, özel birey ve hayatın toplamını aşarak toplumun ortak çıkarlarını tartıştıkları, rasyonel ve eleştirel bir diyalog ortamı kurmaya çalıştıkları alandır (Habermas, 2003, s. 114). Polisiye roman suç etrafında modern toplumun oluşum ve dönüşümünü gözler önüne getirme noktasında kamusallık fikrini hedef alır ve söylemini ürettiği yer de yine kamusal alandır.

Esrâr-ı Cinâyât'ta yeni topluma ve özel hayata dair talep ve imkânlar, romanın cemiyetçi söylemini üstlenen Osman Sabri'nin peşine düştüğü suçlu(lar) tarafından serilir. Suçun çok kısa sürede açığa çıkarılması romanda amacın katilin ortaya çıkarılmasından ziyade suça giden süreçleri ve bunun yarattığı toplumsal düzeni tartışmaya açmak olduğunu gösterir. Ahmet Midhat Efendi yazar olarak bu tartışma alanını açarken romanın suç ile ilişkili kahramanlarına Kalpazan Mustafa hariç pek söz vermez. Bunun için romandaki kamusallığı söylemine daha uygun düşecek başka koşullarla kurgular. Romanın polisiye roman tekniği bakımından sıkça değinilen yönü gazete türünün kullanılması bunun en göze çarpan örneğidir.

Cinayeti ertesi gün bir İstanbul gazetesi haber vermiş ve bu andan itibaren de olanları günbegün takip ederek yazmıştır. Polisiye romanın da tutunduğu gazete küçük bir vakanın dahi gizlenmesini artık olanaksız hâle getirmiştir (Mandel, 2021, s. 35). Osman Sabri Öreke Taşı cinayetini çözmeye çalışırken olayların takibine katılan gazete ve gazeteci Osman Sabri'nin büyük titizlikle ve gizlilikle yürüttüğü soruşturmayı açık eder. Soruşturmada elde edilen bilgiler gazetede yayımlandıkça gazete okuyucusu da olayların takibine dâhil olur ve bu sır cinayet bir anda topluma açılır. Öyle ki gazeteden cinayet hakkında belli süre haber alamayan okuyucular gazete binasına bizzat giderek bilgi talep eder.

"Bazı havadis meraklıları vardır ki ahvâl-i âleme dair gazetelerde okudukları fıkraları kendi meraklarına nispetle gayr-i kâfi görerek gazetehanelere kadar gelirler. Muharrirler ile görüşürler. Gazetelere derç olunan vakayi hakkında malûmat yalnız o kadardan ibaret midir? Yoksa daha ziyade malûmat vardır da her ne mülâhazaya mebni ise bu kadarcığı yazmakla mı iktifâ olunmuştur? Buralarını sormaya başlarlar" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 214).

Böylelikle katil-maktul-şüpheliler-zabit gibi mikro bir topluluk arasındaki ilişki gazete vasıtasıyla kamusallaşarak toplumun önünde tartışmaya açılır. Muharrir diye belirtilen gazeteci kimi zaman Osman Sabri'nin ulaştığından farklı bir bilgiye ulaşır, kimi zaman -ayrıca bir metin parçacığı sayılabilecek- tutulan raporlara yer verir, kimi zamansa ele aldığı habere dair yorum yapar. Bunların yanı sıra Kalpazan Mustafa cinayeti ve ona sürükleyen sebep ve kişileri mektuplarıyla gazetede açıklar. Onu suça sürükleyen sebepler aktarıldıkça asıl suçlunun kim olduğu romanda tartışmaya açılır. Mektup ve gazetenin açığa çıkardığı bilgiler etrafında merak unsuruna yaslanarak seyirci bir kamu inşa edilir ve bilginin ortaya dökülerek sorgulandığı kamusal bir alan yaratılır. "Midhat, bu açıdan – belki de farkında bile olmadan- gazetenin ve tefrikanın polisiye tür için önemini kavramış gibidir" (Çamcı, 2006, s. 49). Romanda anlatıcı ve romanın ana fikrini yüklenen Osman Sabri'nin bakışı araya sıkça giren gazete haberleri, Kalpazan Mustafa'nın sürekli

yayımlanan mektupları ile genişler ve bu ortak akıl yürütülen bir kamusal alan yaratır. Gazetenin okuyucusu ve edebî kamunun bir parçası olan romanın okuyucusu (Habermas, 2003, s. 127) da bu performansa katılır ve modern toplumun suç karşısındaki tavrı ve endişesi ortak bir zeminde sorgulanır. Kamusal alanda suç etrafında bozulan toplum ve ferdin tartışılması toplumsal olanın sınırlarını açar ve yeni bir toplumun eşiğindeki Osmanlı kültürü açısından toplumsal ve politik ahlâkın yenilenmesine yardım eder.

Esrâr-ı Cinâyât'ta mektup ve gazete, teknik bakımdan anlatıcının ve bakış açısının çeşitlenmesine neden olurken romanın tek söylemli iktidarını da sarsar (Kulez, 2016, s. 302). Bu metin parçacıkları çoğulculuğu ve eşit katılımı sorgulama tecrübesidir. Bu metinler ve anlatıcıları kendine özgü alan ve üsluplara sahiptir. Bilgileri kendileriyle sınırlıdır ve tamamlanmak üzere "öteki"ne bakmak ve diyalog kurmak durumundadır. Gazete ve mektuplardaki bilgi ve fikirler Osman Sabri'nin cemiyetçi düşünceleriyle zaman zaman çelişir. Bu deneme kamusal alanda bir araya gelip akıl yürütmek, ortak bir fikre varabilmek ve ötekine bakmanın mümkün olup olmadığı sorusunu metinden taşarak okurun önüne getirir. Mektuplar, bulunan kişisel notlar ve gazete haberlerinin yan yana gelişi çok seslilik bakımından bir kamusal bir alan açar ve bu deneme, devri bakımından yazınsal olduğu kadar sosyal açıdan da değerlidir.

Osman Sabri'nin, gazetecinin, Kalpazan Mustafa'nın şahitlikleri, yorumları ve çıkarsamaları üzerinden olayın farklı yönleri birkaç farklı gözden tamamlanmaya çalışılırken birbirini gören topluma doğru uzanılır. Dedektif romanı okuyucuyu "'dikkatsiz, dağınık' bir bakıştan çok kesintili, kopuk bir bakışta 'görmeye'" alıştırır (Moretti, 2005, s. 155). Modernite görme, görünürlük ve gösteriyi bir var oluş biçimi olarak yaratmış ve bireyi de toplumu da gören, gözlemlenen, seyreden pozisyonuna getirmiş, buna bağlı olarak anlam ve gerçeklik git gide "görme" eylemine yaslanmıştır. Kamusal alan bir araya gelmeye ve başkalarını görmeye zorlar. Gerçeklik algısı görünüme bağlıdır ve gerçekliğe dair algı ancak görülenin başkaları tarafından da görüldüğüne emin olunmasına bağlıdır (Urgancı, 2019, s. 261). Romanda kahramanların birbirini ve bir anlamda okuyucunun da onları görmelerini sağlayan şey mahkeme ve yargılama sahneleridir. Ahmet Midhat Efendi bu sahneleri yeni bir kanun anlayışı ve yargılamayı yüceltmek üzere yazmıştır ancak romanda cinayetin çözülmesi kadar mahkeme süreçlerine ayırdığı yer başka açılardan da önemlidir. Mahkemede Osman Sabri, Köse Necmi ve gazetecinin ifade ve iddiaları ile suçlu olarak sorgulanan Hediye Hanım'ın savunmaları yer alır. Halkın, hakimlerin, mahkeme azalarının ve avukatların önünde bu sorgulama gerçekleşir. Kalpazan Mustafa'nın mektupları mahkemece sorgulanır ve kendisi de sorgulanmak üzere beklenmektedir. Bu kahramanlar ortak bir alanda bir araya getirilir ve her birine söz verilirken kahramanları kendi ağızlarından dinleme ve başkalarının gözlerinde görme imkânı açılır. Hakkında ikinci ağızdan bilgi alınan Hediye Hanım ilk kez mahkemede kendi sözleri ile yer alarak kendini anlatır. Avukatından bile güçlü savunma yaptığı söylenen Hediye Hanım'ın kamusal alana katılımı önemlidir. Yargılama yoluyla Osman Sabri bu seçkinleri halkın önüne çıkarır ve gözler önüne serer (Kulez, 2016, s. 307). Kamusal alan akıl yürütme yoluyla gerçekliğin ortaya çıkarıldığı alandır ve romanda mahkeme katilin gerçekte kim olduğunu ya da katilin ne kadar suçlu olduğunu ortaya çıkarmaya çalışır. Buna göre Hediye Hanım'ın cinayete ve kalpazanlığa fiilen katılmadığı ortaya çıkarılır ama olaylarla ilişkisi göz ardı edilmez. Az sayıda olan kadın kahramanların kamusal alana katılımı dolaylıdır. Peri ölü bedeninin yanı sıra aşk ve eğlencenin yalnızca objesi olarak vardır. Peri, soruşturmalar sırasında Hediye Hanım'ın evinde

bulunan bir fotoğrafı[7] ile görülür. Bedeni cinayete dair bir iz bulunmak üzere nisa hastanesinde detaylı incelenirken yalnızca seyredilen konumundadır.

Kulez, romanda nazar (bakış)[8] kelimesinin türevlerine dikkat çekerek bu bakışın çoğunlukla kanun, ceza ve bilimsel düşünceyi temsil edenlerce biçimlendirilen ataerkil "gözler"le kurulduğunu ve bunun metinde eril bir tahakküm yarattığını dile getirir (2016, s. 301). Bu tahakküm modern hayatta kamusal alanda ortaya çıkacak çeşitlenmelerin karşısında geliştirilen bir tavırdır. Bu tür anlatılar "giderek büyüyen bir toplumun en derin endişelerinden birini, gelişmenin merkezkaç enerjileri serbest bırakacağı, dolayısıyla etkili bir toplumsal denetim kurmayı imkânsız kılacağı korkusunu da giderir" (Moretti, 2005, s. 175-176). Suçlu/lar kendisini bireysel izleri ve artık bunların anlamlı ve ilişkilendirilebilir kanıtlara dönüşmesi sebebiyle açık eder ve görünür kılar. Roman birbirini gören kahramanlarca söz konusu endişe ve temsilcilerini kamusal alana çekerek irdeler, tartışmaya açar. Bir cinayet etrafında görülen, akıl yürütülen ve uzlaşıya varılan (mahkemenin verdiği hükümlere tüm taraflarca hak verilir ve boyun eğilir) yeni bir kamusal alan aranır. Habermas'a göre kamusal alan modern zamanlarda yerini saraydan şehre ve onu yaşayanlara bırakır ve kamunun odağı, işlevi, şehirde var olanlar ve onun inşa ettiği hayat ve ilişkileri yaşayanlarca devralınır ve böylece kamunun kendisi değişir (2003, s. 99). *Esrâr-ı Cinâyât* gözler önüne serdiği küçük bir kamusal alan örneği ile sahip olduğu otoriter bakışa rağmen yeni bir kamu ve kamusal alandan haberdar eder.

Akıl ve Yargılamanın Sonucu Olarak Kanun Fikri

Esrâr-ı Cinâyât, polisiye romanın ardında yeni bir düşünme kültürünü gündeme getirir. Modern insanın zihinsel yetisi dedektif kahramanın düşünme ve yargılama becerisinde toplanmış ve yansımasını bulmuştur. Gözleme dayalı akıl yürütme, bütünü analiz etme, şeyler arasında rasyonel ilişkiler kurma ve buna bağlı tespitte bulunma modern düşüncenin ana hatlarıdır. "Tespit", türün öncü yazarlarından Edgar Allen Poe'ye göre sezgiye, tümdengelime ve gözleme dayanarak edinilen sınıf temelli (burjuvaziye özgü) bir zekâ gerektirmektedir (Ensari, 2022, s. 15) ve bu artık modern insanının yaşama, nesnelere ve ilişkilere yaklaşma biçimini de belirlemiştir. *Esrâr-ı Cinâyât* bu düşünme biçimini zekayı en parlak biçimde örnekleyen Osman Sabri'de bedenleştirir. Osman Sabri özellikle cinayet sırasında bırakılan izlerin ardında büyük bir ilişki ağı görür ve bunları akılcı biçimde gerekçelendirerek birbirileriyle ilişkilendirir. Etrafında hayranlık uyandıran bu zekanın kanıtlar arası ilişkilerden çıkarsadığı iddiaların büyük bir kısmı da doğru çıkar. Osman Sabri'nin bu çabaları heyecanı diri tutmanın yanında modern düşünme biçiminin sergilenmesi ve yüceltilmesidir. Romanda Osman Sabri cinayetin nasıl işlendiğinden, suçlunun kim olabileceğine dair kanılara ulaşırken her detay okuyucuya açık ve uzunca anlatılır. Bu kahraman en ufak detaydan bir ipucu yakalanabileceğini bilir. *Esrâr-ı Cinâyât* nesnelerin üzerine kurulu bilimsel ve analitik bir edebiyatın yolunu açan polisiye sayesinde (Sagaster, 2006, s. 40) bir düşünme biçimini okuyucu önüne getirir. Her şeyin parçalara ayırılarak bilinebilir hâle getirildiği modern dünyada polisiye roman, en saf biçimiyle analitik aklı ilahlaştırmanın bir yoludur (Mandel, 2021, s. 51).

Osman Sabri, Peri ve beraberindeki üç erkeğin öldürüldüğü yerde inceleme yaparken ölenlerin

7 Mandel, Walter Benjamin'in (2022) görme ve modern sanat üzerine kurduğu ilişkiye yaslanarak fotoğrafın keşfedilmesiyle dedektif romanının doğuşu arasında kronolojik bir bağlantının bulunduğunu söyler (2021, s. 52).

8 Kulez, romanda "nazar" kelimesinin "enzar-ı umumiye", "enzar-ı âliye" "kanunun nazar-ı ehemmiyeti" ve "nazar-ı dikkat" gibi kelimelerle çoğaltıldığını tespit etmiştir (2016, s. 301).

bedenlerinden, sofranın düzeninden, çevredeki bırakılan kan lekelerinin yönü ve şeklinden bu kişilerin birden farklı kişi tarafından öldürüldüğü çıkarımını yapar. Peri'nin kıyafet ve bedenindeki detaylardan Müslüman bir kız olduğu ve yaşadığı yere dair bilgileri akıl yürütmeleri neticesinde bulur. Cinayet yerinde bulduğu şifreli mektup sayesinde bu cinayet ile Halil Sûrî'nin ölümü vakası arasındaki ilişkiyi kanıtlara dayanarak kurar. Osman Sabri'nin olay yerinde eşyalar ve bedenler üzerinden yaptığı çıkarsamalar en yoğun biçimde Halil Sûrî'nin bedeni üzerinde yapılan incelemelerde görülür. Bu bedenin başında yapılan incelemeye askerlerin yanı sıra doktorlar da dâhil olur. Böylelikle Ahmet Midhat yeni bir kurum olarak adli tıptan bahsetmenin yolunu bulur.

"Erbabına malûmdur ki, zamanımızda terakkiyât-ı tıbbiye, hekimliği birkaç büyük sınıfa taksim ettirecek dereceye varmıştır. (…) İşbu sanatlardan birisi dahi 'Mèdecine legal' dedikleri bir sınıftır ki, erbab-ı umûr-ı cinâiyyece icra olunacak tahkikat hizmetinde bulunurlar" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 52).

Osman Sabri "tabâbet-i adliyye hususunda sair emsaline kat kat faik" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 51) olan Doktor Eksindaki'den yardım ister. Halil Sûrî'nin bedeninde önceden açılmış yara izi vardır, ölümü ise tavana asılarak gerçekleştirilmiştir ve bedenin pozisyonundan da bunun başkası tarafından yapıldığı çıkarsanır. Doktor Eksindaki başka doktorları da tahkikata çağırır ve Halil Sûrî'nin kloroform adlı bir maddeyle bayıltıldığına kanaat getirilir. Tüm bu sahnelerde bilimden faydalanan ve rasyonel düşünceye sahip Osman Sabri ve doktorların cinayete ilişkin çıkarsamaları uzun tartışma sahneleriyle açıklanır. Romanda Osman Sabri'nin denediği tahkikat ve adli tıp yöntemlerinin asri oluşu vurgulanır. "Osmanlı-Türk polisiyelerinde modernlik vurgusu neredeyse hep yapılır. Çok zeki dedektif ve hırsızların yaratılması kadar bunların anlatılması da bir terakki belirtisidir" (Şahin, 2017, s. 140). Osman Sabri kendisine atfedilen ve uzun övgülerle sunulan akılcı yaklaşımı, işine dair bilimsel donanımı ile modern düşünmenin somut hâlidir.

Osman Sabri soruşturmaları sonucu cinayetin sorumlusu değilse de cinayetten bir şekilde haberdar olan Hediye Hanım'a ve Öreke Taşı cinayetinde bulunan şifreli mektuptan da katilin Kalpazan Mustafa olabileceğine ulaşır. Romanda bu düşünce biçimini sekteye uğratan önemli bir detay katilin kendisini açığa çıkarmasıdır ancak Osman Sabri üzerinden yapılması gerekenler gerçekleşmiştir. Polisiye romanda modern bilimsel ve rasyonel sorgulama sistemi modernitenin ve yozlaşıp çözülen dünyanın belirsizliği karşısında dünyayı düzene sokma talebine, dedektif ise bu düzensizlik karşısında psişik bir korunma ihtiyacına karşılık gelir (Ensari, 2022, s. 15). *Esrâr-ı Cinâyât*'ta topluma dair bir düzen fikri çoğunlukla araya giren anlatıcının kanundaki yeniliklere dair sözleri üzerinden verilse de Osman Sabri'nin bakışına eşlik eden akılcı düşünme yöntemleri ve biçimi de yeni bir düzenleme fikrini getirir. Bu düşüncede her şey parçalara ayırılarak çözümlenebilir, anlam kazanabilir ve bilinmez olmaktan çıkabilir. Bu her şeyi bilen dedektif kahraman "Tanrı'ya yaklaşan bir kahraman tipi oluyor. Ama Tanrı'ya özgü 'bilme' tarzına sahip olmadığı için, sezgiyle değil ampirik yoldan, analizle ve tümevarımla erişiyor gerekli bilgiye. İpuçlarını ve kanıtları değerlendirerek her biri eşit saygıdeğerlik ve suçsuzluk 'görünümleri' sunan bir dizi insan arasından, gizli suçluyu bulup yakalıyor. Belki de bu yarı-tanrılık nedeniyledir, bilinen çoğu dedektif tipi, cinsellik gibi normal insan özelliklerinden bir hayli uzaktır ve tesadüfen bir 'beden' sahibi olmasına rağmen 'zihin' yetisi başka özellikleri boğarak gelişmiştir" (Belge, 1998, s. 42).

Akılcı bakış romanda cinayete dâhil ve şahit olanların sorgulanmasına uzanır. Bu sahnelerde de birden fazla kahraman bir araya gelerek birbirine sorular sorar, cevaplar neticesinde çeşitli kanılar oluşur, uzun tartışmalar sonucu bir karar doğar. Anlatıcı, sorgulama ve yargılama usullerinin

de modern oluşunu vurgular. Anlatıcıya göre Osman Sabri'nin de bağlı olduğu zaptiye nezareti ve adliye nezareti II. Abdülhamid zamanında yeniden düzenlenerek modern bir görünüme kavuşmuştur. Yazarın amacı doğrultusunda anlatıcı da tahkikat usullerinin değiştiğine dair övgüsüne sık sık padişah ile birlikte yer verir.

"Karilerimize ihtar etmeliyiz ki Öreke Taşı cinayetinin vukua geldiği zamanlar, henüz şimdiki usûl-i muhâkemât ve ıslâh-ı mehâkim ve tesîsât-ı adliyye yok idi. Tesîsât-ı ahîre-i adliyye mahzâ veliyyü'n-nimetimiz pâdişâh-ı ıslâhât-perver efendimiz hazretlerini cümle-i muvaffakıyyât-ı şahânelerindendir ki, bu devleti, bu memleketi yeniden ihya edercesine, muvaffak buyurdukları bunca ıslâhât-ı mühimme meyanında, selâmet-i âmme için en nafi olanlardan birisi dahi tensikat-ı cedîde-i adliyyedir" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 227).

Yeniliğe dair övgünün ardından modern sorgulamanın örnekleri başlar. Kalpazan Mustafa peşine düşüldüğünü anlayınca Viyana'ya kaçmış, Halil Sûrî ise öldürülmüştür. Bu sebeple ulaşılabilen ilk isim olarak Hediye Hanım sorguya alınır. Ona, aldığı elmaslar ve Peri hakkında çeşitli sorular sorulur, ayrıca Köse Necmi ile yüzleştirilerek sorgulanır. İddialar sonrası komisyonca Osman Sabri de iddiaları sebebiyle sorguya tutulur ve Hediye Hanım hakkında iddialarını kanıtlayacak mektup ve araştırmalarını ortaya koyunca tahkikatı, komisyonca hayretle karşılanır. Hediye Hanım ile münasebeti görülen Mecdeddin Paşa da Hediye Hanım ile birlikte daha sonra sorguya alınır ve karşılıklı sorgulamalarla Hediye Hanım kimi kanıtların kendisine ait olduğunu, Mecdeddin Paşa ve Halil Sûrî'yi tanıdığını kabul etmek durumunda kalır. Habermas'a göre rasyonel düşünce, açıklık ve gerçeklik, akıl temelli bir yasama fikrini hayata geçirmeye hizmet etmiştir (2003, s. 130). Romanda kanun ve buna bağlı olarak yargılama fikri bir dizi bireysel suçun topluma mâl oluşu ve sorgulanışı sonucu bir gereklilik olarak kurgulanmıştır.

Esrâr-ı Cinâyât'ın polisiye roman tekniği bakımından en çok tartışılan yönü suçlu bulunan kahramanların kurumsal adalet tarafından verilen ceza ile değil de ilahi adalet anlayışı ile cezalandırılışı olmuştur. Buna karşın romanda bir kurum olarak mahkeme ve yargılama oldukça canlı kurgulanmış ve işletilmiştir. Hediye Hanım mahkemece yargılanmaya başlar. Mahkeme üyeleri ve hâkimden oluşan bir heyet, şahitler, avukat, devlet adına davacı olan Osman Sabri arasında oldukça gerçekçi bir mahkeme sahnesi yaratılır. Mahkeme çok sayıda oturumda iddiaları ve savunmaları dinler, avukat söz alır, hâkim Hediye Hanım ve avukatına çok çeşitli sorular sorar. Romanın modern bir yargılama örneği sunan bu sahneleri polisiye romanda suçu yaratan süreci tartışmak adına önemlidir. Moretti'ye göre bu tür anlatılar için "on dokuzuncu yüzyılın ortasında ilgi odağı cezanın infazından yargılama sürecine kayar. Ceza, bireyin bedenine zarar vererek zayıflığını vurgularken yargılama bireyselliği yüceltir" (2005, s. 170). Yargılama sahnesi ile roman bir yandan tam da modernitenin ruhuna uygun bir biçimde bireyi merkeze alarak yüceltmenin de yollarına bakış atar. Uzun değerlendirmelerde mahkeme azalarında farklı görüşler oluşsa da somut her türlü belge değerlendirilir ve sonuçta mahkeme, suçla ilişkisi olduğu gerekçesiyle Hediye Hanım'a üç yıl kürek cezası verir.

Kanun ve yargılama fikirleri romanda anlatıcı ve zabit Osman Sabri tarafından üstlenilir. Birbirinden ayrı fikirlere sahip olmasalar da anlatıcı kanunun varlığını padişahın varlığına eşitleyip padişahı yüceltirken Osman Sabri daha çok kanun ve yargılamanın bizzat kendisini yüceltir. Osman Sabri'nin yargılamanın kurumlaşması ile ilgili büyük beklentileri vardır ve şayet bunlar gerçekleşirse devlet düzeyinde gerçek bir başarı ve terakki gelecektir:

"Şimdiki usûl-i muhâkememizde olan yolsuzluklar bu misillü muhâkemât-ı mühimme ile tahakkuk edip de hükûmet-i seniyyemiz usûl-i adliyyeyi ıslâha muvaffak olursa, bu asr-ı mes'ûdun en büyük medarıiftiharı da bu muvaffakiyet olur" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 418).

Ahmet Midhat Efendi Osman Sabri'nin bu görüşlerini nihayete vardırıp yol açacağı sonuçları gösteremez. O, her ne kadar hukukun üstünlüğünü savunsa da pragmatik tavrı bu ilkenin Sultan'ın iktidarı açısından doğuracağı kaçınılmaz sonuçları dile getirmesine engel olur (Kırmızı, 2010, s. 62). Ahmet Midhat Efendi, yasa ve otokrasiyi yaklaştırma denemesinde Osman Sabri'ye yasadan ve bunların uygulanması sonucu beklenecekleriden yana fikirlerini yükler. Her ne kadar Osman Sabri'nin fikirleri anlatıcıya göre daha güçlü ve daha modern bir ses olsa da anlatıcının padişahı yücelten kanun fikri ve "cenâb-ı âdil-i mutlak" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 392) inancının ardında kalır.

Anlatıcının kanun ve adalet üzerine özellikle romanın bölüm girişlerine yazdıkları arasında fikir bakımından da değişme gözlenir. Romanın "Öreke Taşı" başlıklı ilk bölümünde anlatıcı kanundaki ikilikten yakınıp yeni hukuk anlayışını öne çıkarır.

"Kavânin-i adliyye hukuk-ı umûmiyye üzerine mübtenî olmayıp da, hukuk-ı husûsiyye üzerine mübtenî olursa, hukuk-ı husûsînin muhafazası müşkil olur. İşte eski usûl-i adliyyemiz ile yeni usûl-i adliyyemiz arasındaki farkı bihakkın anlamak isteyenler bu noktaya hasr-ı nazar-ı dikkat etmelidirler" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 232).

Adalet ve kanun fikrine olan bu bağlılık suç, suçlular ve yargılama süreçleri sergilendikten sonra fikir bakımından zedelenir. Kanun her ne kadar suçluya ceza veriyor olsa da suçun bedeli bakımından eksik kalabilir, kimi zaman kötü bir ameli mükafatlandırabilir. İşte o noktada anlatıcı "Mazlûmun intikam-ı ilâhîden maada penâhı olmadığından, zalim her ne suretle olursa olsun kanun pençesinden kurtulduktan sonra, mutlaka pençe-i intikam-ı Rabbânîye duçar olduğu görülür" (Ahmet Midhat Efendi, 2000, s. 392) cümleleriyle ceza konusunu ileri taşıyamaz. Ahmet Midhat Efendi bu sebeplerle yargılama sahnesini beklendiği gibi mutlak ve dünyevi bir ceza ile tamamlamaz, çünkü "suçluları cezalandırmak için yeryüzü kanunlarını yeterli görmez" (Çamcı, 2006, s. 88). Kalpazan Mustafa yargılanmak üzere gelirken ölür, Mecdeddin Paşa kaçar. Yargılama sonucu verilecek yasalara dayanan cezaların hiçbiri uygulanamaz ve sonuç ilahi adalete bırakılır. Suçluların cezalandırılmasında ilahi adalet ve kaderin payının öne çıkarılmasını Tüfekçioğlu ise yazarın modern yargılama ve hukuk ile İslami epistemoloji arasında uzlaşı ve sentez isteğine bağlar (2013, s. 65). Roman boyunca kanun ve adalet konusunda ilerici ve keskin fikirler dile getirilse de yazarın fikirleri çekinceli bir biçimde modern hukuk ile ilahi adalet arasında kalır.

Sonuç

Esrâr-ı Cinâyât, Osmanlı modernleşmesinin sosyokültürel çelişkilerini polisiye roman türünün modernite ile olan ayrılmaz ilişkisinin yarattığı anlatısal olanaklardan yararlanarak aktarmış bir ilk örnektir. Modernitenin büyük kaygısı suç olgusu romanda modernleşmenin getirdiği sosyal kırılmaları, modernite karşısındaki toplumsal endişeyi ve birey-toplum ilişkilerindeki dönüşümü tartışmaya açan bir araç hâline gelmiştir. Suçtan öte kanun fikrini öne çıkarıyor olarak görünen romanda suçun temas ettiği modernlik pratikleri, sermaye, modern toplum, kamusal alan, rasyonel düşünce ve yargılama gibi alanlara uzanmıştır. Çalışma eserin Batılı modernitenin bu kavram dizisi ile karşılaşma durumunu ve kendine özgü yaratımlarını sosyolojik bir bakışla irdelemiştir.

Modernitenin sermaye ile ilişkisini kavrayan yazar sermayenin edinimi olumsuz örnekleyen kahramanların edindikleri mal ve metayı suçla ilişkilendirmiştir. Romanda bu yolla edilen mal ve metanın üzerinden suçun ortaya çıkarılması ve sonunda bu kahramanların yargılanması ile modernite-sermaye ilişkisinin yaratacağı yeni topluma dair endişe de polisiye üzerinden giderilmiştir. Yazarın önerisi sermayenin suça karışarak değil İslami epistemolojiye de uygun bir biçimde çalışarak elde edilmesidir. Anlatıcının kontrolcü vizyonuna karşın romanın kahramanları modern topluma dair genişleyen fragmanlar sunar. Çeşitli ahlaki çelişkileriyle suçlular, bu suçun kurbanları ve onu dengeye çekmeye çalışan dedektif, bunları takip eden gazeteci ve halk, her biri yer yer söz alarak, yer yer kendine özgü bakış açısı ve alan yaratarak hem kendini anlatabilen hem de birbirini gören bireyler ve nihayetinde toplum yaratmanın önünü açar. Bu kahramanlar anlatıcının katı tutumuna karşın sorgulama ve akıl yürütmelerle moderniteyi merkeze çekerek tartışan ve buna okuyucuyu da dâhil eden bir kamusal alan yaratır. Roman birçok bakımdan gösterdiği tereddütlü yaklaşımını bu hususta daha cesur bir yere taşır. Bu toplum yeni bir düzen için akla ve modern hayatın ihtiyaçlarına cevap veren kanunu talep eder. Anlatıcı ve Osman Sabri'nin üzerinden aktarılan bu talep romanın büyük açmazını ortaya koyar. Osman Sabri'nin kanunda direten kararlı yönüne karşı anlatıcı olayları modern ve dünyevi bir hukuka kavuşturmak karşında çekinceli kalır.

Esrâr-ı Cinâyât, erken dönem Türk romanında polisiyenin moderniteye ilişkin sorgulamalarını kullanarak Osmanlı modernleşmesinin sosyal, kültürel ve ahlaki boyutlarını tartışmaya açan, modern bir topluma ilişkin öneri, çelişki ve geleneğin çekincelerini yan yana veren öncü bir metin olarak değerlendirilmelidir.

Extended Abstract

The detective novel genre, which focuses on crime, a major concern of modernity, emerged in Turkish literature in the context of Ottoman modernization. *Esrâr-ı Cinâyât*, regarded as the inaugural example of the genre, merits attention for its exploration of the modernization issues that characterized its era. The present study focuses on discussing the novel's relationship with modernity through concepts such as capital, modern society, and the bourgeoisie, public space and visibility, reason, and law. From this perspective, the study aims to examine the manifestation of Ottoman modernization in the novel Esrâr-ı Cinâyât and the efforts of social reconciliation brought about by modernity.

Esrâr-ı Cinâyât is predicated on the theme of financial gain, a motif frequently observed in the early detective fiction genre. In the novel, Kalpazan Mustafa, Hediye Hanım, and Halil Sûrî are responsible for the organization of the counterfeit money business. At this juncture, Ahmet Midhat Efendi addresses the acquisition of capital by the protagonists as a problem. The author puts forward the notion that capital accumulation is to be achieved through diligent labor and metes out punishment to those characters who fail to acquire wealth in this manner, including death and the forfeiture of their possessions. Various luxury goods acquired with ill-gotten money reveal the protagonists' role in the murder and prepare their end.

The text provides an analysis of the contemporary societal and individual perspectives, as depicted through the character traits of the protagonists and their interpersonal dynamics. Osman Sabri, the detective who embodies the intelligence and diligence attributed to modernity, is the author's proposal regarding modernity. Conversely, the protagonists who do not conform to this discourse are indicative of the hypocritical nature of society. While Hediye Hanım conveys her

affection for her honor, she engages in relationships with multiple partners based on mutual interests. Although Mecdeddin Paşa publicly professes his allegiance to the law, he routinely disregards its principles in the pursuit of his interests. In this community, Peri and Kalpazan Mustafa, as the weakest members, are both victimized or pushed out of society.

The trial that ensues as a consequence of the crime in the novel is another means of coming into contact with modernity. In the trial scene, the characters Hediye Hanım, Mecdeddin Paşa, Osman Sabri, and Köse Necmi are presented before the audience, the authority figure, and the reader. The establishment of a dialogic relationship is evident in the interaction of these protagonists within a shared physical space, where they come into direct interaction with one another. The experiment of a society that perceives its members as rational agents attempting to reconcile their differences through reasoned discourse gives rise to the concept of the public sphere. In addition to the courtroom and the trial, the author employs epistolary and newspaper sources to construct the public sphere.

In the context of contemporary criminal investigation, Detective Osman Sabri is regarded as a part of modernity, particularly in the equipment he utilizes in the course of his duties. Together with Osman Sabri, how the murder is solved and the clever connections established between objects, people, and events during the investigation highlight a style of thinking that is based on reason and causality. Within the context of the novel, the concept of novel laws and legislation, a notion that is particularly extolled by the narrator, emerges from the necessity for rational thinking and the establishment of a new social order. The author, on the other hand, displays a hesitant view of the law by not being able to separate from Islamic epistemology with the divine justice he prefers for the punishment of criminals.

In *Esrâr-ı Cinâyât*, Ahmet Midhat Efendi examines the issues of the late Ottoman society, the Western concepts and systems encountered in the pursuit of desired modernity, and the concerns and contradictions arising from this encounter. The issues surrounding crime in the work extend to the main lines of modernity, such as capital, the bourgeoisie, and the new society, reason, law, and the public sphere. The author is unable to derive a neutral compromise from the contradictions he sets out, due to his conception of a society that is communitarian, glorifies the law, and relies on reason for the future he desires. The author, who seeks to embrace the pragmatic dimensions of modernity, finds himself in a dilemma between his inclination to adhere to tradition and his concern for a society characterized by disintegrated borders that would emerge from the modernity he desires.

Bu çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. / This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources.

Yapay Zeka Kullanımı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zekâ tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar(lar) tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir. / **Use of Artificial Intelligence:** No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author(s) in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Kaynakça

Açıl, B. (2006). "Esrar-ı Cinayat'ın Sırları". *Merhaba Ey Muharrir Ahmet Mithat Üzerine Eleştirel Yazılar* içinde, Ed. Nüket Esen ve Erol Köroğlu, (139-146). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Ahmet Midhat Efendi (2000). "Esrâr-ı Cinâyât". Ahmet Midhat Efendi Bütün Eserleri Romanlar IX içinde, Haz. Nuri Sağlam ve Ali Şükrü Çoruk, (209-439). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ahmed Midhat (2005). "Ekonomi Politik"**.** *İktisat Metinleri* içinde, Haz. Erdoğan Erbay ve Ali Nutku. (9-188). Konya: Çizgi Kitabevi.

Belge, M. (1998). *Edebiyat Üstüne Yazılar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Benjamin, W. (2022). *Pasajlar,* Çev. Ahmet Cemal. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Çamcı, C. (2006). Ahmet Mithat'ın Polisiye Romanları. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Ensari, B. (2022). "Classic Detective Fiction And Early Turkish Detective Fiction". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 15, S. 92, 13-25.

Göçek, F. M. (2023). *Osmanlı'da Burjuvazinin Yükselişi,* Çev. İbrahim Yıldız. İstanbul: Fol Kitap.

Habermas, J. (2003). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Mithat Sancar ve Tanıl Bora. İstanbul: İletişim Yayınları. 5 bs.

Hafez, M. (2023). *Osmanlı'da Tembelliğin İcadı,* Çev. Dara Elhüseyni. İstanbul: Fol Kitap.

İnci, H. (2007). "Türk Romanında İlk Polisiye: Esrâr-ı Cinâyât". Ahmet Midhat Efendi Kitabı içinde, Haz. Mustafa Armağan, (129-138). İstanbul: Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları.

Jameson, F. (2008). *Modernizm İdeolojisi,* Çev. Kemal Atakay ve Tuncay Birkan. *İstanbul:* Metis Yayınları.

Karakartal, O. (1990). Ahmet Midhat Efendi ve Para. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kırmızı, A. (2010). "Authoritarianism and Constitutionalism Combined: Ahmed Midhat Efendi Between the Sultan". Ed. Christoph Herzog, Malek Sharif. in *The First Ottoman Experiment in Democracy,* (53-65). Würzburg: Nomos Verlagsgesellschaft.

Korkmaz, F. (2011). "Bir Gazetecinin Romanı: Esrâr-ı Cinâyât". *Turkish Studies,* C.6, S. 3, 1049-1063.

Kulez, A. (2016). "Disciplinary surveillance and simulation in Ahmet Midhat Efendi's Esrar-ı Cinayat, the first detective novel in Turkish literature". *Middle Eastern Literatures,* V. 19, N. 3, 298-315.

Mandel, E. (2021). *Hoş Cinayet,* Çev. Gülen Aktaş ve N. Saraçoğlu. İstanbul: Yazın Yayıncılık. 3bs.

Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Haz. Mümtaz'er Türköne ve Tuncay Önder. İstanbul: İletişim Yayınları.

Melikoğlu, E. (2022). "Ahmet Mithat'ın Esrâr-ı Cinâyât'ında Yazarın İki Farklı Yüzü: Sanat Uğruna Cinayet". *Türklük Bilgisi Araştırmaları, S. 58*, 221-226.

Moretti, F. (2005). *Mucizevi Göstergeler,* Çev. Zeynep Altok. İstanbul: Metis Yayınları.

Parla, J. (2004). "The Object of Comparison". *Comparative Literature Studies,* V. 41, N.1, 116-125.

Sagaster, B. (2006). "Detectives 'alaturka': Crime Fiction in Turkey". Ed. Matthias Kapler. in *Intercultural Aspects in and Around Turkic Literatures,* (136-145). Wiesbaden: Harrasowitz.

Sayers, D. S. (08.10. 2015). *Bir Osmanlı Polisiyesi*. https://www.k24kitap.org/bir-osmanli-polisiyesi-343 (Erişim tarihi: 30.05.2025).

Somay, B. (2021). *Tarihin Bilinçdışı*. İstanbul: Metis Yayınları.

Şahbenderoğlu, İ. (2013). "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Okuruna Sunulan Âsâyiş-Bahş Bir Roman:Esrâr-ı Cinâyât". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, S. 8, 7-40.

Şahin, S. (2011). *Kültürel Sermaye Kibar Hırsız ve Şehir.* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Şahin, S. (2017). *Cinai Meseleler.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Tüfekçioğlu, Z. (2011). "The Islamic Epistemology in a Western Genre: Ahmet Mithat Efendi's Esrar-ı Cinayat, the First Detective Novel of Turkish Literature". *CLUES: A Journal of Detection,* V. 29, N. 2, 7-15.

Tüfekçioğlu, Z. (2013). "İlk Türk Polisiye Romanı Esrâr-ı Cinâyât'taki Yazınsal Yeniliklere Anlatıbilimsel Bir Bakış". *Edebiyatın İzinde Polisiye Edebiyat* içinde, Haz. Seval Şahin vd., (56-67). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Urgancı, N. (2019). "Hannah Arendt'te Görünümler Alanı Olarak Kamusal Alan ve Genişletilmiş Zihin". *ViraVerita E-Dergi: Disiplinlerarası Karşılaşmalar*, S. 10, s. 250-267.